

Marek BERNACKI

OKOLICE MIŁOSZÓW

Monumentalna praca zbiorowa *Rodzina Miłoszów i rody pogranicza polsko-litewskiego. Studia*¹ pod redakcją naukową Andrzeja Baranowa, Jarosława Ławskiego i Anny Romanik stanowi pokłosie międzynarodowej konferencji naukowej „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura, język, kultura” zorganizowanej w dniach 8-9 listopada 2019 roku w Wilnie. Należy wspomnieć, że wcześniejsze konferencje, które odbyły się w ramach cyklu „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Studia”, również zakończone wartościowymi publikacjami w formie tomów zbiorowych, miały miejsce w roku 2015 („Dwujęzyczni pisarze polscy i litewscy. Zagadnienia bilingwizmu w kulturze polskiej i litewskiej. Literatura – kultura – język”)² oraz w roku 2017 („Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy XIX i XX wieku. Perspektywa komparatystyczna. W kręgu inspiracji Mickiewicza

i Baranauskasa”)³. Recenzowana książka, podobnie jak wcześniej wydane tomy, ukazuje się w prestiżowej i cenionej w środowisku humanistycznym serii wydawniczej „Colloquia Orientalia Bialostocensia”, której zadaniem jest publikowanie materiałów źródłowych i prac naukowych dotyczących szeroko rozumianego dziedzictwa europejskiego Wschodu. Warto także odnotować, że konferencję w roku 2019 zorganizowały Katedra Badań Filologicznych „Wschód–Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, wileńska Akademia Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie oraz Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku, a dwudniowe obrady zyskały wsparcie z programu Ministerstwa Edukacji i Nauki pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości”, realizowanego w latach 2019-2022 w dyscyplinach językoznawstwo i literaturoznawstwo na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. W urzeczywistnienie projektu, którego owocem jest recenzowana książka, zaangażowało się około czterdziestu uczonych z Litwy, Polski i Ukrainy (w tym poloniści i lituaniści, kulturoznawcy, bibliotekoznawcy, rusycyści, ukraińscy i medioznawcy), a głównymi koordynatorami tego wydarzenia

¹ *Rodzina Miłoszów i rody pogranicza polsko-litewskiego. Studia*, red. nauk. Andrzej Baranow, Jarosław Ławski, Anna Romanik, Wydawnictwo Temida 2, przy współpracy Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok-Vilnius 2022, ss. 545.

² Zob. *Zagadnienia bilingwizmu*, red. Ł. Zabielski, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku – Wydawnictwo Prymat, Białystok-Vilnius 2017.

³ Zob. tom: *Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019, nr 2(43).

były Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku oraz Akademia Edukacji z Wilna, stanowiąca część Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie.

Wspominam na początku o tych formalnych kwestiach, aby podkreślić międzynarodowy oraz interdyscyplinarny charakter omawianej publikacji, która doskonale wpisuje się w wieloletni już i nieustannie poszerzany przez organizatorów nurt badań humanistycznych w ujęciu interdyscyplinarnym oraz komparatystycznym, realizowanych na pograniczu polsko-litewsko-białorusko-rosyjskim. O ile dwie pierwsze konferencje i towarzyszące im publikacje naukowe, będące pokłosiem ożywionych dyskusji humanistów polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich dotyczyły w przeważającej części kwestii literackich (rozpatrywanych w aspekcie literaturoznawczym i językoznawczym), to w przypadku konferencji zorganizowanej w Wilnie jesienią 2019 roku nastąpiło dość zasadnicze przeformułowanie paradygmatu badawczego w kierunku szeroko rozumianej komparatystyki kulturowej. Przedmiotem obrad i podjętych wcześniej badań stały się nie tylko dzieła literackie, ale także rozliczne zagadnienia historyczne, społeczne, polityczne, kulturowe, etnograficzne czy regionalistyczne, w punkcie wyjścia związane z polsko-litewską rodziną Miłoszów, w szczególności z jej dwoma największymi przedstawicielami – Oskarem Władysławem (dyplomata, klasykiem literatury litewskiej i francuskiej) oraz Czesławem (największym polskim poetą dwudziestego wieku i laureatem Literackiej Nagrody Nobla). W efekcie powstała publikacja bogata w swej różnorodności: tematycznej, metodologicznej i językowej (warto w tym miejscu zaznaczyć, że znalazły się w niej nie tylko artykuły pisane po polsku, ale także po ukraińsku i rosyjsku). Wspólnym mianownikiem zebranych w niej tekstów jest płodna poznawczo próba przypomnienia („odpomnienia”)

i opisanie wybranych aspektów ogromnej czasoprzestrzeni historyczno-kulturowej obejmującej zasadniczo granice Wielkiego Księstwa Litewskiego sprzed pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1772, a niekiedy te granice przekraczającej. Jarosław Ławski nazywa tę mityczną czasoprzestrzeń najważniejszym fantazmatem Pierwszej Rzeczypospolitej – figurą utraconego wskutek rozbiorów, rewolucji i dwóch wojen świata, który ma (miałby) powrócić kiedyś w innej formie...

Całość omawianej publikacji składa się ze „Wstępu” autorstwa Jarosława Ławskiego (zob. s. 19-25) oraz czterech wydzielonych części tematycznych, zatytułowanych odpowiednio: „O rodzinie Miłoszów” (zob. s. 27-126); „O twórczości Miłoszów” (zob. s. 127-238); „O rodach polsko-litewskich” (zob. s. 239-384); „O kulturowych węzłach i uskokach” (zob. s. 385-494). Pożyteczne uzupełnienie całości stanowią: aneks fotograficzny „Konferencja w Wilnie, 8-9 listopada 2019 roku” (zob. s. 495-500), „Noty o Autorach” (zob. s. 501-506), „Indeks nazw geograficznych” (zob. s. 515-523) oraz „Indeks nazwisk” (zob. s. 524-542).

W części pierwszej („O rodzinie Miłoszów”) znalazły się trzy intrygujące szkice o tematyce miłoszologicznej, których dopełnieniem jest wywiad przeprowadzony przez Kamila Pilichiewicza z poetą Wojciechem Kassem. Bohaterem pierwszego tekstu, autorstwa Zbigniewa Fałtynowicza, jest Aleksander Miłosz, ojciec Czesława i Andrzeja Miłoszów. Powstał wreszcie cenny, bardzo rzetelnie przedstawiony portret człowieka, który co prawda nie odegrał w twórczości noblisty takiej roli, jak jego matka Weronika z Kunatów Miłoszowa, ale był przez niego kilkakrotnie wspominany. Anna Szawerna-Dyrzka podejmuje w swym artykule temat biografii rodzinnych wpisanych w utwory poetyckie i eseistyczne Czesława Miłosza („Miłosz nieustannie wpisuje rodowód w swoje

dzieło” – zob. s. 51); przy okazji śląska literaturoznawczyni przedstawia niezwykle rozbudowany wykres genealogiczny sporządzony na podstawie skrupulatnej lektury dzieła noblisty. Dużo cennych informacji przynosi tekst Michała Siedleckiego poświęcony relacjom rodzinnym Oskara Władysława i Czesława Miłoszów. Lektura tego szkicu utwierdza czytelnika w przekonaniu, że wielkie dzieło literackie autora *Ziemi Ulro* zapewne nie powstałoby bez tak ogromnej fascynacji myślą i poezją stryja, którego Czesław poznał w latach trzydziestych ubiegłego wieku podczas pierwszego pobytu w Paryżu. Siedlecki w przekonujący sposób pokazuje, że początkującemu wileńskiemu poecie postać krewnego z drujskiej gałęzi Miłoszów zastąpiła poniekąd osobę ojca (Aleksandra Miłosza) i stała się pozytywnym przeciwieństwem postaci innego stryja, Witolda (młodszego brata Aleksandra) – obaj bracia postrzegani byli przez Czesława jako mężczyźni niespełnieni, przegrani życiowo. Rozmowa Pilichiewicza z Kassem (kustoszem Muzeum Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego w Praniu i autorem wydanej w roku 1996 książki-albumu o związkach rodziny Miłoszów z ziemią gdańską *Aj, moi dawno umarli*⁴) ogniskuje się wokół trzech jego spotkań z noblistą, które miały miejsce w roku 1992, 1996 i 2001 w Sopocie. Utrzymany w stylistyce gawędy tekst przynosi dużo ciekawostek, anegdot i nieznanych szerzej faktów, przywołane zostają na przykład fakt ekshumacji w roku 1975 doczesnych szczątków matki noblisty Weroniki z Kunatów, przeniesionych z cmentarzyka w Drewnicy na Żuławach Wiślanych do grobowca rodzinnego na cmentarzu w Sopocie, czy znane nielicznemu gronu osób okoliczności otrzymania przez Czesława Miłosza

tytułu Honorowego Mieszkańca Sopotu w roku 2001.

Część drugą tomu („O twórczości Miłosza”) otwierają dwa ważne artykuły przekrojowe – Zbigniewa Kaźmierczyka i Andrzeja Baranowa. Kaźmierczyk omawia wątek „dwujęzyczności według Czesława Miłosza” (s. 129) na podstawie jego tomu *Świadectwo poezji*⁵, zawierającego wykłady wygłoszone na Uniwersytecie Harvarda w roku akademickim 1981-1982. Gdański miłoszolog akcentuje ważny dla noblisty problem, jakim jest kryzys współczesnego języka, będący symptomem kryzysu człowieczeństwa zredukowanego do światopoglądu naukowego. Inny charakter ma znakomity artykuł profesora Uniwersytetu w Wilnie Andrzeja Baranowa, który postuluje przyjęcie perspektywy komparatystycznej w miłoszoznawstwie, i to w jej odmianie najszerszej, czyli kulturowej (i słusznie, wszakże Miłosz jest jak świat! – by przywołać celną formułę Jana Błońskiego⁶). Z kolei Anna Turkiewicz podejmuje zagadnienie obrazów domu i rodziny obecnych w poezji noblisty, koncentrując się na jego wierszach poświęconych matce Weronice oraz wypowiedziach dedykowanych ojcu Aleksandrowi (tym samym szkic wileńskiej badaczki stanowi cenne dopełnienie omówionych wcześniej artykułów Zbigniewa Fałtynowicza, Michała Siedleckiego i Anny Szawerny-Dyrzki). Dwa kolejne rozdziały poświęcone zostały omówieniu twórczości poetyckiej Oskara W. Miłosza i ukazaniu wpływu, jaki miała ona na rozwój osobowości poetyckiej Czesława Miłosza. Hanna Ratuszna ukazuje Oskara jako „poetę ruin” (s. 176), oczarowanego japońską estetyką ukiyo-e, wyrażającą ulotne piękno przemijania, zja-

⁴ Zob. W. K a s s, *Aj, moi dawno umarli*, Wydawnictwo Sopotkiego Towarzystwa Kultu-ralnego, Sopot 1996.

⁵ Zob. C. M i ł o s z, *Świadectwo poezji. Sześć wykładów o dotkliwościach naszego wieku*, Instytut Literacki, Paryż 1983.

⁶ Zob. J. B ł o Ń s k i, *Miłosz jak świat*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1998.

wisko tak nietrwałe, jak delikatne porcelanowe precjoza. Z kolei dzięki wnikliwym analizom Jana Miklasa-Frankowskiego poznajemy tajny szyfr duchowego porozumienia łączącego obu poetów, dla których poezja współczesna (począwszy od modernistów francuskich przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku) była sztuką upadłą, odcinającą się od życiodajnych soków czerpanych z Boskiej inspiracji. Dwa kolejne artykuły tej części tomu poświęcone zostały omówieniu relacji łączących Czesława Miłosza z Jarosławem Iwaszkiewiczem (tekst Joanny Godlewskiej) oraz Stanisławem Vincenzem (tekst ukraińskiej badaczki Olgi Ciwkacz). Jak wiadomo, obaj pisarze odegrali w życiu autora *Ocalenia* niebagatelną rolę; pierwszy z nich był mentorem jego poetyckiej młodości, drugi zaś przywrócił mu wiarę w poezję po duchowym kryzysie spowodowanym przez „ukąszenie heglowskie” i toksyczną przyjaźń z Tadeuszem Juliuszem Krońskim („Tygrysem” z *Rodzinnej Europy*⁷).

Część trzecią dopełnia szkic Karoliny Ignatowicz o przekładzie na język rosyjski *Traktatu poetyckiego* Miłosza dokonany w latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku przez rosyjską poetkę i tłumaczkę Natalię Gorbaniewską (warto odnotować, że opowiedziano w tym artykule historię pierwszego przekładu na język obcy jednego z najważniejszych utworów Miłosza, porównywanego z *Jalową ziemią*⁸ T.S. Eliota).

W części trzeciej („O rodach polsko-litewskich”) znalazło się dziewięć artykułów, których tematyka wiąże się z histo-

riami rodzinnymi, przedstawionymi w różnorodny sposób. Olga Ilgiewicz dokonuje przeglądu publikowanych na łamach „Ate-neum Wileńskiego” w latach 1923-1939 prac polskich autorów poświęconych litewskim rodom książęcym, w tym Giedyminowiczom, przodkom Jagiellonów, oraz samemu Wielkiemu Księciu Witoldowi. Krystyna Syrnicka analizuje *Pamiętniki* Heleny Romer-Ochenkowskiej („kronikarki życia dworów kresowych i ludu białorusko-katolickiego”, s. 262), a Barbara Szargot w zajmujący sposób przybliży mentalność przedstawicieli rodu Szetkiewiczów (dziedziców majątku Hannuszyszki na Litwie), analizując korespondencję Kazimierza Szatkowskiego i Marii Sienkiewiczowej (pierwszej żony autora *Trylogii*) i przedstawiając ich jako „szczerych Litwinów”, czyli prawdziwych polskich patriotów. Marta Kowerko-Urbańczyk natomiast podejmuje temat przedwojennego regionalizmu wileńskiego, którego wielką propagatorką była Wanda Niedziałkowska-Dobonowska – literatka, polonistka (absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego) i poetka sławiąca Wilno, współpracująca ze znanym fotografem Janem Bułhakiem. Badaczka przypomina, że zdecydowanym przeciwnikiem tego typu myślenia był młody wileński żagarysta Czesław Miłosz, który swoje votum separatum wyraził w artykule *Sens regionalizmu*⁹.

W tej części tomu na szczególną uwagę zasługują rozdziały, których autorami są Kristina Rutkovska oraz Tadeusz Bujnicki. Wileńska badaczka, posługując się modną ostatnio w badaniach etnograficzno-historycznych metodą historii mówionej (ang. oral history), zgromadziła niezwykle materiał – nagrane w latach 1999-2000 wypowiedzi nielicznych już potomków pol-

⁷ Zob. C. M i ł o s z, *Tygrys*, w: tenże, *Rodzinną Europą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011, s. 290-334.

⁸ Zob. T.S. E l i o t, *Jalowa ziemia*, tłum. C. Miłosz, w: tenże, *Poezje*, tłum. M. Sprusiński i in., oprac. M. Sprusiński, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1978, s. 55-89.

⁹ Zob. C. M i ł o s z, *Sens regionalizmu*, w: tenże, *Przygody młodego umysłu. Publicystyka i proza 1931-1939*, oprac. A. Stawiarska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2003, s. 42-46.

skich rodzin włościańskich na Kowieńszczyźnie wspominających dawne życie na dworach Kossakowskich, Dowgiałów, Sieśkich czy Zawiszów (ci ostatni zamieszkiwali nieopodal Szetejń, gdzie przyszedł na świat Czesław Miłosz). Tematami wzruszających opowieści, w których rozpoznać można niespotykany już dzisiaj kresowy akcent i sposób wysławiania się Polaków zamieszkujących przez stulecia ziemie rdzennie litewskie, są zapamiętane przez interlokutorów Rutkovskiej: wygląd dworu i okolic, zachowanie ludzi i życie na dworze, relacje między panem i chłopami oraz wstrząsające losy dawnych dworów niszczonych przez najeźdźców lub popadających w ruinę.

Innym ważnym tekstem tej części książki jest artykuł Tadeusza Bujnickiego, syna Teodora – poety i przyjaciela Czesława Miłosza w latach trzydziestych ubiegłego wieku. Warszawski uczony, wybitny znawca tematyki wileńskiej i litewskiej, analizując książkę *Soból i panna* Józefa Weyssenhoffa¹⁰, określa autora tego dzieła jako „ostatniego wajdelotę polskiego ziemiaństwa” (s. 305) utrwalającego mit patriarchalny i pokazującego przy tym specyfikę inflanckich rodów, Platerów, Tyzenhauzów, Romerów, Weyssenhoffów, zamieszkujących niegdyś na pograniczu litewsko-łotewskim i posługujących się niemiecką, a zarazem przywiązanych do ideałów Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz modelu polskiego patriotyzmu kresowego, co było ich świadomym, mocno ugruntowanym wyborem.

Dwa ostatnie artykuły części trzeciej tomu poświęcone zostały powieściom kobiet związanych z pograniczem polsko-litewskim. Anna Nosek analizuje utwory prozatorskie Emmy Jeleńskiej-Dmochowskiej („wileńskiej Orzeszko-

wej” – s. 342) pod kątem zawartego w nich obrazu rodziny, rodzinnego gniazda, którego należy strzec. Irena Fedorowicz natomiast pisze o powieści Mariji Lastauskienė (z domu Iwanowskiej) *Widma przeszłości*¹¹, wydanej na Litwie w roku 1996, pięćdziesiąt lat po jej napisaniu, zaliczając ją do gatunku biografii upowieściowanej (według terminologii Małgorzaty Czermińskiej) i uznając za przykład sagi rodziny szlacheckiej na Żmudzi. Trzecią część tomu kończy dokonana w ciekawy sposób przez Kamila K. Pilichiewicza analiza porównawcza dwóch utworów intymistyczno-autobiograficznych powstałych w kręgu Bohdaniszek, rodowego gniazda Römerów: pisanych w latach 1911-1945 *Dzienników*¹² autorstwa Michała Piusa Römera oraz *Wspomnień*¹³ jego krewnej Stefanii Marii Romer, powstałych w latach 1990-1997 i wydanych drukiem w roku 2008 pod redakcją Jana Sienkiewicza.

Część czwarta książki („O kulturowych węzłach i uskokach”) obejmuje siedem tekstów, których tematyka wykracza niejednokrotnie poza obszar, który określiliśmy wcześniej za Ławskim jako fantazmatyczną czasoprzestrzeń Wielkiego Księstwa Litewskiego. Monika Pokorska-Iwaniuk w interesujący sposób pisze o adaptacjach *Grażyny*¹⁴ Adama Mickiewicza w litewskiej literaturze i sztuce, przypominając, że bracia Litwini chętnie uzurpują sobie

¹¹ Zob. L. P e l è d a [M. Lastauskienė], *Praeities šmėklos*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius 1996.

¹² Zob. M. R ö m e r, *Dzienniki*, t. 1, 1911-1913, red. A. Knyt, J. Sienkiewicz, Karta, Warszawa 2017.

¹³ Zob. S. R o m e r, *Wspomnienia spisane w 1863 roku*, oprac. T. Bairašauskaitė, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2017.

¹⁴ Zob. A. M i c k i e w i c z, *Grażyna. Powieść litewska*, w: tenże, *Dzieła*, oprac. L. Płoszowski, t. 2, *Powieści poetyckie*, oprac. K. Górski, Czytelnik, Warszawa 1949, s. 5-64.

¹⁰ Zob. J. W e y s s e n h o f f, *Soból i panna. Opowieść myśliwska*, Gebethner i Wolff – Gebethner i Spółka, Warszawa–Kraków 1912.

„prawo własności” autora *Pana Tadeusza*, nazywając go „swoim poetą” (s. 388) i „wielkim piewcą ludowym” (s. 389). Badaczka przypomina ponadto, że wystawiona w Kownie w roku 1933 sceniczna adaptacja *Grażyny* była pierwszą litewską operą sensu stricto! Dwa kolejne teksty poświęcone zostały działalności publicystycznej Zygmunta Glogera, wybitnego archeologa, historyka, pisarza i kolekcjonera żyjącego na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Jarosław Ławski omawia zagadnienie tak zwanej kwestii litewskiej w publicystyce Glogera z lat 1867-1904, dowodząc, iż autor *Encyklopedii staropolskiej* „secesji emancypujących się etnosów przeciwstawiał ideę poszerzonej unii” (s. 414), zarazem uparcie trwając przy utopijnym fantazmacie odrodzenia dawnej Rzeczypospolitej Dwojga Narodów, ale już w odmienionym, republikańskim kształcie i z poszanowaniem odrębności współżyjących ze sobą nacji. Dopelnieniem tych rozważań jest tekst Patryka Suchodolskiego dotyczący kwestii włościańskiej w publicystyce Zygmunta Glogera i Gustawa Manteuffla (wybitnego znawcy Inflant). Suchodolski dowodzi, że obaj publicyści dostrzegali ujemne strony procesu uwłaszczenia chłopów w zaborze rosyjskim, do którego doszło w roku 1861, ale jednocześnie w duchu postępowej filozofii pozytywistycznej w przychylny sposób odnosili się do potrzeby emancypacji warstw ludowych na drodze ewolucji, nie zaś rewolucji. Dla obu wydarzenia roku 1905 oznaczały kres pewnego wyobrażonego przez nich świata i były zapowiedzią dalszych nieszczęść, które przyniosły ostatecznie zagładę kresowej Atlantydę. Z kolei Małgorzata Sylwestrzak w inspirujący sposób omawia eiseistykę podróżniczą Piotra Wajla, autora wydanej po rosyjsku książki *Karta rodziny* [„Mapa ojczyzny”]¹⁵.

Książka ta, będąca pokłosiem wielu odbytych przez Wajla w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia wypraw na tereny byłych republik radzieckich, przypomina *Imperium* Ryszarda Kapuścińskiego¹⁶. Jej rolą, jak dowodzi badaczka, nie miało być jednak odzwierciedlanie historii opisywanych stron, ale budowanie przez autora (pół-Rosjanina, pół-Żyda, ale także Europejczyka in spe) własnej tożsamości, stąd jest to „biografia człowieka pogranicza tworzona przy pomocy figury ruchu – od jednych peryferii do innych” (s. 458). Tom domykają: szkic Pawła Wojciechowskiego o „impulsach modernizmu fińsko-szwedzkiego” (s. 441) oraz dwa teksty napisane po rosyjsku: Artura Malinowskiego prezentacja twórczości Gogola w ujęciu komparatystycznym oraz Niny Aviny medioznawcza analiza prasy rosyjskojęzycznej ukazującej się na Litwie.

Poza wymiarem tekstowym, przedstawionym w niniejszym omówieniu z konieczności w sposób wybiórczy, ogólny i syntetyczny, recenzowana publikacja posiada godną uwagi warstwę wizualną. Na uwagę zasługują zamieszczone w książce cenne, często archiwalne, wcześniej niepublikowane fotografie oraz czarno-białe i kolorowe ilustracje, w szczególności sygnowany przez Wojciecha Kassa rozdział „Czesław Miłosz w obiektywie: nieznane zdjęcia”, który zamyka część pierwszą tomu (zob. s. 111-126). Ważnym elementem omawianej monografii jest także bibliografia źródłowa wykazywana kolejno po każdym rozdziale; z jednej strony ukazuje ona trud włożony w badanie poszczególnych zagadnień, z drugiej zaś służyć może czytelnikowi do samodzielnego zgłębiania interesujących go wątków, a nawet do podjęcia bardziej gruntownych studiów nad historią, kulturą lub piśmiennictwem kresów północnowschodniej Europy.

¹⁵ Zob. P. Wajl, *Karta rodziny*, Moskwa 2011

¹⁶ Zob. R. Kapuściński, *Imperium*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1993.

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że omawiana publikacja została przygotowana w sposób profesjonalny i rzetelny, z zachowaniem zasad sztuki edytorskiej i redakcyjnej, a zawarte w niej teksty w niekwestionowany sposób przyczyniają się do poszerzenia wiedzy o tym niezwykłym miejscu na ziemi, jakim było Wielkie Księstwo Litewskie i jego pogranicza, a także o zamieszkujących ten obszar ludziach, rodzinach i narodach. Opracowania te przybliżają też sposób myślenia naszych przodków, którzy przez

stulecia tworzyli ethos republikański na rubieżach chrześcijańskiej Europy, przeciwstawiając się – tak długo, jak tylko było to możliwe – napierającemu ze Wschodu autorytarnemu i bezwzględnemu „ruskiemu mirowi”.

Kontakt: Katedra Polonistyki, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Akademia Techniczno-Humanistyczna, ul. Willowa 2, 43-309 Bielsko-Biała
E-mail: mbernacki@ath.bielsko.pl
ORCID: 0000-0001-8986-0733